

ژ دادوهرین هەریمما جهزیرئ ل چه رخی شه شی کوچی / دووآزدئ زایینی

ژیهاات محمد محمدطاهر* و درویش یوسف حسن**

* وهزاره تا پهروهردئ، هەریمما کوردستانئ- عێراق

** پشکا میژوو، کولیژا زانستین مروفايه تی، زانکویا دهوك، هەریمما کوردستانئ- عێراق

((میژوو یا وه رگرتنا فه کولینی: 22 کانوونا ئیکئ، 2023 میژوو یا رهزامه ندیا به لاکرتئ: 17 نیسانئ، 2023))

پۆخته

هەریمما جهزیرئ وهك پارچه كا گرنك كو چه ندين باژیر و باژیرك و جهین دیار بخوه فه دگريت، ب دريژاهييا میژوو یا ناقه راستا ئیسلامی مهیدانه كا گه رما زانا و فیرخوازان بوو، رولئ ب سهدان زانا یان د بیاقین جودا جودادا یئ لئ دیاره، ژ بهر سرۆشتئ ئه رکی دادوهرییی كو پینكه گریدانه كا موکم دگه ل ئه حکامین ئایینی هه یه، له ورا ئه و که سین ئه رکی دادوهرییی بریقه برین هه ر ژ وان که سان بوون یین بنگه هه کئ موکمئ زانینن ئایینی ل ده ف هه ی، ل چه رخی شه شی مشه ختی / دووآزدئ زایینی هندهك ژ زانا و بنه مالین دیار ئه رکی دادوهرییی ل باژیر و جهین گرنکین هەریمما جهزیرئ بریقه برینه.

ئارمانجا ئه فئ فه کولینی ناساندنا وان بنه مالانه یین د ئه رکی دادوهرییی دا دیار، سه رباری به رچا فکرتنا وان که سین ئه رکی دادوهرییی ل باژیر و جهین دیارین هەریمما جهزیرئ ل چه رخی شه شی کوچی / دووآزدئ زایینی بریقه بری، چ ئه و زانایه خه لکی ره سه ئئ چوارچوو فه یی هەریمما ناقهاتی بن یان ژ جهین دی هاتبنه هەریممئ و ئه رکی باسکری لئ وه رگرتیبت.

کلیتین فه کولینی: هەریمما جهزیرئ، دادوهر، ئه رک، زانا

پیشه کی

تهوهرئ ئیکئ دا بیاقهك بؤ ناساندن و چوارچوو فه و جهین دیارین هەریمما جهزیرئ هاتیه ته رخانکرن، د تهوهرئ دووئ دا گرنکترین ئه و زانایین کو ئه رکی دادوهرییی ل هەریمما ناقهاتی وه رگرتئ؛ هاتینه ده ستنیشانکرن و باسکرن.

بؤ نقیسینا ئه فئ فه کولینی، پشتبه ستن ل سه ر چه ندين ژیدهران هاتییه کرن، ب تاییه تی ژئ ئه و ژیدهرین تاییهت ب دانه نیاسینا ناقدار و که سین دیارقه؛ سه رباری چه ند ژیدهرین تاییه تمه ند ب هندهك ژ باژیرین هەریمما جهزیرئ، ژ وان ژیدهران په رتو كا (التكملة لوفیات النقلة) یا المنذري (مر: 656ك/ 1258ز) و (وفیات الاعیان وانباء أبناء الزمان) یا ابن خلکان (مر: 681ك/ 1283ز) و (طبقات الشافعية الكبرى) یا السبكي (مر: 771ك/ 1370ز) و (شذرات الذهب في اخبار من ذهب) یا ابن العماد الحنبلي (مر: 1089ك/ 1678ز)، و ژیدهرین تاییه تین باژیران (تاریخ میافارقین) یا ابن الأزرقي الفارقي (مر:

هەریمما جهزیرئ کو د نهادا یا دابه شکریه دناق چوارچوو فه یئ هه رسئ کومارین عێراق و سوریا و تورکیادا، وهك پارچه كا گرنكا میژوو یی یه کو ژلایی شارستانیقه زانایان رولئ خوه تیدا گیرای؛ چ ب رولئ زاناتی و به خشینا زانینن بیت، یانژی د بیاقئ بریقه برنا ئه رکان دا بیت کو بؤ هاتبنه ده ستنیشانکرن، ئه رکی دادوهرییی ل هەریمما جهزیرئ ژ وان ئه رکین دیاره یی کو زانایین ئایینی د چه رخین ناقین دا بریقه دبر، کو ب ریکا وی ئه رکی خزمه تا هەریمما ناقهاتی کرینه و بووینه که سین دیارین کو ژبایاتیا وان یا خزمه تکرئ بؤ هەریمما جهزیرئ فه دگه ریت.

ئه ف فه کولینه دوو تهوهران بخوه فه دگريت؛ سه رباری پیشه کی و ئه و ده رئه نجامین هاتینه دیارکرن، د

پشتی 577ك/1186ز) و (تاریخ دنيسر) یا ابن اللمش (مر: 640ك/1243ز)، زیده‌باری چه‌ندین ژیدهر و لیقه‌گه‌رین دی کو ناھونیشانیان وان ل دویمایییا قه‌کولینن ھاتینه نقیسین.

1-ناساندنا ھەریمما جەزیرئ و چوارچوقه‌یی وئ

1-1-2 نائینان:

نائینانا ھەریمما جەزیرئ ژ لایئ جوگرافیناس و میژوونقیسان ب شیوازه‌کئ ئیکگری و دەستنیشانگری نەھاتییه، بەلکو زیدەتر ژ ئیک نائینان و دەستەواژە بۆ قئ ھەریمم ھاتینە بکارئینان، د ژیدەرین زوی و دەستپیک یئین میژووویا ئیسلامیدا بکارئینانا دەستەواژەیی جەزیرە بۆ ھەریمما مەبەستدار یئ زال و بەرەبلاقە (أبو حنیفة الدینوری، 1995، ص 8، 274؛ المسعودی، د.ت، 1/ ص 172)، ھەردیسان ژیدەرین درەنگتئری؛ ھاتینە نقیسین؛ ھەمان رەنگئ نائینانی دەیتە بەرچاڤ (ابن کثیر، د.ت، 7/ 13 ص 27)، سەرباری بکارئینانا ھەریمما جەزیرئ؛ نائینانا ھەریمم ب ئاقور رەنگەکئ دییی دەستنیشانکرنا ناھونیشانی قئ ھەریمم یە (المقدسی، 2003، ص 124)، دەستەواژەیی جەزیرا فوراتی ژ رەنگەکئ دییی دەستنیشانکرنا و باسکرنا ھەریمما مەبەست ژ یە (ابن سعید اندلسی، 1982، 2/ ص 502؛ البونینی، 1954، 1/ ص 111)، میژوونقیسی ئیین شەداد وئ ئیک ددەتە دیارکرنا کو ھندەک میژوونقیسین پاشین یئین نیژیکی سەردەم وئ بییکو ناڤین وان بینیت؛ ل دەڤ وان ب جەزیرا (ائور) دایە نیاسین ژبەر ھەبوونا باژیرەکی ب ھەمان ناف کو شوینوارین وئ ل نیژیکی موپسل یئین ھەین (ابن شداد، 1978، 1/3 ص 4).

1-1-3 توخییی ھەریمما جەزیرئ:

تیگه‌ی زارافی جەزیرە بۆ وئ جەھ دەیتە بکارئینان کو پارچەکا ھشکاتییی دەردورین وئ ئاف بیت، بەلئ بۆ ھەریمما ناھاتی دەست نیشانکرنا جەزیرە بکارھاتییه؛ ژبەرکو جەھ باسگری دکەڤیتە دناڤه‌را ھەردوو رویارین دیجلە و فوراتی دا (ابن شداد، 1978، 1/3 ص 4)، رویاری فورات دبیتە توخییی روژئاقایی ھەریمم دگەل وەلاتئ شامئ (ابن جبیر، 1984، ص 223)، رویاری دیجلە ژ دبیتە توخییی روژه‌لاتئ، جوگرافیناس ئیین

ھەوقەل چوارچوقه‌یی جوگرافییی ھەریمما جەزیرئ دیار دکەت کول لایئ روژئاقایی ژ دەرکەفتنا ئاھا رویاری فوراتی بۆ نیژیکی مەلەتیە بۆ سمیسات و ژ وئیرئ بۆ پرا منبج بۆ بالس و ژ وئیرئ بۆ رەقە و بۆ ئەنبار، توخییی ژیری یئ ھەریمم وەکی ھیلەکا خەپالی ژ ئەنبار بۆ تکریت درئ دبیت، توخییی روژه‌لاتئ ژ ئ تکریت ب ئاراسته‌یی باکوری دگەھیتە موپسل و ژ وئیرئ بۆ ئامەد و جارەکا دی بۆ ئاراسته‌یی روژئاقایی ھەتا دگەھیتە سمیسات (ابن حوقل، 1992، ص 190).

1-1-4 ژ باژیر و جەین دیارین ھەریمما جەزیرئ:

ھەریمما جەزیرئ ژ ھەرسئ وارین (رەبیعە و موزەر و بەکر) پیک دەیت (المقدسی، 2003، ص 125؛ ابن شداد، 1978، 1/3 ص 5)، ھەر ئیک ژ وان واران چەندین باژیر و جەین گرنگ بخوہە دگریت:

وارئ رەبیعە (دیار ربیعە): موپسل ب بنگه‌ی قئ واری دەیتە ھژمارتن (المقدسی، 2003، ص 125؛ ابن شداد، 1978، 1/3 ص 5)، ئەڤ واره چەندین باژیر و باژیرک و جەین گرنگ بخوہە دگریت، ھەر ژ حەدیسە، حەسەنیە، تەلەعەر، سنجار، بەرقەعید، نوسەبیین، دارا، رەئسولەین، دیسان جەزیرا ئیین عومەر ژ دیارترین باژیرین ئەڤی واری یە (المقدسی، 2003، ص 125).

وارئ موزەر (دیار مضر): لایئ روژئاقایی ھەریمما جەزیرئ و پشکەکا باشورئ ھەریمما ناھاتی بخوہە دگریت، رەقە بنگه‌ی ئەڤە واری یە، ئەلموحتەریقە، ئەلرافیقە، حەران، روھا، سەروج، کەفر زاب، کەفر سیرین، ژ باژیر و جەین دیارین ئەڤی واری (المقدسی، 2003، ص 125).

وارئ بەکر (دیار بکر): ژ ھەردوو وارین دی بچویکتەر، ئامەد بنگه‌ی ئەڤی واری یە، مەیافارقین، تەل فافان، حەسکیف، ئەلفار، ژ باژیر و باژیرک و جەین بەرچاڤین واری بەکر (المقدسی، 2003، ص 125)، ئەرز و میردین ژ پشکەکن ئەڤی واری (ابن شداد، 1978، 1/3 ص 6-7).

2- دادوہری

پەیقا دادوہری د زمانی دا ب چەند واتایین نەچارکرنا و دەستنیشانکرنا و فەرمانپیکرنا و چەندین واتایین دی

مافداربیا وئ ژنی دهپته کرن (ابن الاثیر، 1963، ص 203).

ل ده‌ستپیکا چه‌رخنی شه‌شنی کوچی/ دوو‌زدئ زاییینی بنگه‌هی خیلافه‌تی ل به‌غدا په‌یوه‌ندییه‌کا خورت دگه‌ل هنده‌ک ده‌قهرین هه‌ریم‌ا جه‌زیرئ هه‌بوون، ژ لایئ دادوهری ژئ په‌یوه‌ندییه‌کا دیار هه‌بوو، ژ مینا‌کا دادوهرییا موحه‌مه‌د کورئ نه‌سر بن مه‌نسور یئ ناسپار ب دادوهر ئه‌بو سعه‌د ئه‌له‌ره‌وی ئه‌لحه‌نه‌فی ئه‌ف چه‌نده‌ زه‌لال دبیت، کو سه‌رباری دادوهرییا وی ل به‌غدا و ده‌ردوران؛ وارئ موزهر و ره‌بیعه‌ ژئ دکه‌فتنه‌ ژئ‌ر ده‌سته‌هلالاتا دادوهرییا وی (السذهبی، 2003، 11/ ص 298)، به‌رفره‌ه‌بوونا ئه‌رکی دادوهرییا بؤ ئه‌گه‌ر چیگر و هاریکار به‌په‌نه‌ دانان (ماجد، 1978، ص 47)، ئه‌گه‌ر نا‌قها‌تی ب ئیکسه‌ر ژئ ل وان جه‌پین هه‌ریم‌ا جه‌زیرئ ژئ نه‌بیت؛ بیگومان دئ هنده‌ک جه‌گرین وی یین دادوهر ل وان جهان هه‌بن، ئه‌ف کارلئکه‌رییا خورت یا بنگه‌هی خیلافه‌تی بؤ چالاکییا هیز و سه‌روه‌ریا سه‌لجوقیان بؤ سه‌ر وان جه‌پین هه‌ریم‌ا جه‌زیرئ قه‌دگه‌ریت.

ده‌می باسئ دادوهرییا ل چه‌رخنی شه‌شنی کوچی/ دوو‌زدئ زاییینی و کاروبارین پی‌قه‌گریدای ل هه‌ریم‌ا جه‌زیرئ دهپته کرن، ب تاییه‌تیژئ ل مويسلئ؛ رولئ ئه‌ندامین بنه‌مالا شه‌هره‌زوریان یئ دیار و زه‌لاله، ئه‌بو موحه‌مه‌د عه‌بدوللاه کورئ ئه‌لقاسم کورئ ئه‌لموزه‌فه‌ر کورئ عه‌لی کورئ ئه‌لقاسم شه‌هره‌زوری یئ ناسپار ب ئه‌لمورته‌زا ژ وان که‌سین دیارین بنه‌مالینه‌ یین دهپته پی‌شبینیکرن کو ل ده‌ستپیکین چه‌رخنی نا‌قبری رولئ دادوهرییا ل مويسلئ گئرا بیت (ابن خلکان، 1968، 3/ ص 49)، نا‌قها‌تی ل سالا 511 ک/ 1118 از یئ وه‌غه‌ر کری (ابن خلکان، 1968، 3/ ص 52؛ السبکی، 1992، 7/ ص 126؛ الجبوری، 2006، ص 96).

ده‌می عیما‌ده‌دین زه‌نکی شیای ل سالا 521 ک/ 1127 بنگه‌هی ئه‌تابکییا خوه‌ ل مويسلئ بدانیت و سه‌روه‌ریا وی گه‌هشتیه‌ ده‌قهرین مینا سنجاری، دادوهر به‌هائه‌دین ئه‌بولحه‌سه‌ن عه‌لییئ شه‌هره‌زه‌ری وه‌ک (سه‌روکن دادوهران = قاضي القضاة) دانا (ابن الاثیر، 1963، ص 35؛ الهسنیانی، 2005، ص 164)، نا‌قها‌تی ل 532 ک/ 1138 ز

دهپته بکارئینان (ابن ابی‌الدم، 1984، 1/ ص 125)، په‌یقا دادوهری و داتاشراوین وئ د چه‌ندین ئایه‌تین قورئانیدا بؤ چه‌ند واته‌یه‌کان یا هاتیه‌ بکارئینان (1)، به‌لی د واری ده‌سته‌واژه‌یی دا؛ دادوهری ب و اتایا ئیکلاکرن هه‌قهرکیانه ب گوته‌نه‌کا نه‌چارکه‌ر و قه‌بر کو ژ لایه‌نه‌کی خودان پی‌گه‌ه‌کی فه‌رمی ده‌رده‌کفیت (ابن ابی‌الدم، 1984، 1/ ص 126-127)، که‌سئ دبیته‌ دادوهری پی‌دقییه‌ چه‌ندین مه‌رج ل ده‌ف هه‌بن (2)، داکو ببیته‌ که‌سه‌کی هیژای بؤ وه‌رگرتنا قی جهی و بریقه‌برنا وی ئه‌رکی، ژبه‌ر وئ په‌یوه‌ندییا موکم ئه‌وا دنا‌قبره‌را حوکمین ئاییینی و ئیکلاکرن و چاره‌سه‌رکرن کیشه‌یاند هه‌ی؛ رولئ دادوهری ژ وان رولین گرنگین کارگیرینه‌ کو زانایین ئاییینی ده‌ستپیکاری و ب درئ‌زاهیییا چه‌رخین نا‌قین ل چوارچوو‌قه‌یی میرگه‌ه و ده‌سته‌هلادارین موسلمانان دا وه‌رگرتین و بریقه‌برین.

ل به‌په‌رین داها‌تی باسئ دادوهرین هه‌ریم‌ا جه‌زیرئ هاتینه‌ کرن، ل گوره‌ی هه‌رسئ واران و باژیر و جه‌پین دیارین ئه‌وان واران هاتینه‌ باسکرن.

2-2-1 دادوهرین مويسل و ده‌ردوران

ل سه‌رده‌مین ده‌ستپیکا میژوو‌یا ئیسلامئ مزگه‌فت بنگه‌هی جه‌ئ دادوهرییا بوو، هه‌تا کو ل چه‌رخنی سییی کوچی خه‌لیفه‌ ئه‌لموعته‌زد (289-295 ک/ 902-908) ئه‌و چه‌نده‌ نه‌هیلای، هه‌رچه‌نده‌ ئه‌و نه‌هیلانا وی بجه‌ نه‌هات (امین، 2008، ص 362)، به‌لی ب بوورینا ده‌می جه‌پین تاییه‌ت جودا ژ مزگه‌فتی بوونه‌ مه‌یدانا دانا حوکم و بریاران ژ لایئ دادوهرانقه‌.

ل بنگه‌هی ئه‌تابکییا مويسل دا رولئ زانایان د بریقه‌برنا ئه‌رکین کارگیری دا زیده‌تر ل بیاقئ دادوهرییا دا یئ دیاره، وه‌سا دیاره کو جه‌ه‌ک یان نا‌قاهیه‌ک یئ ته‌رخانکری بوو بؤ بریقه‌برنا کاروبارین په‌یوه‌ندی ب بیاقئ دادوهرییه‌ هه‌ی، ژ باسکرن سه‌ره‌هاتیه‌کی ژ لایئ میژوو‌نقیس ئیبن ئه‌لئه‌سیریه‌ ئه‌ف چه‌نده‌ دیار دبیت، ده‌می باسئ ئه‌تابک نوره‌دین ئه‌سه‌لان شاه‌ی و پشته‌قانییا وی بؤ لایه‌نی دادوهرییا و ب ده‌سته‌قانیانا مافی زولم لیکرییان؛ دکه‌ت، و نا‌قها‌تی ل خانا دادوهرییا روبنشت بؤ گوهداریکرن سکالایا ژنکه‌کا کوره‌ کو هنده‌ک مروقیئ وئ مافی وئ خواریه‌، ل دویم‌اهیه‌یی ریزل

وه‌غهرکری؛ ناڤهاتی جهی بابی خوه‌گرت ل پوستی سهروکاتییا دادوه‌رییی یا نه‌تابکییی، هه‌تا سالا 535ک/ 1141ز یی به‌رده‌وام بوو، پاشان دهیته زیندان کرن و بو ماوی چوار سالان دمیینه د زیندانی دا، پاشان ب بزافا که‌ماله‌دین(4) شه‌هره‌زوری دهیته ئازاد کرن و دیته دادوه‌ری ره‌جبه بو گه‌را دووی، کول سهرده‌می بابی خوه بو گه‌را ئیککی دادوه‌ری ل ویری کر بوو، ل سالا 542ک/ 1148ز ده‌می سه‌یفه‌دین غازییی نه‌تابکی مویسل جاره‌کا دی ئه‌رکی سهروککی دادوه‌ران یی به‌خشی(الفارقی، 2014، ص ص 591-592)، ل 575 ک/ 1180ز وه‌غهرای دویماییی کریه(السبکی، 1992/ 6/ ص 97).

موحه‌مه‌د کوری عه‌بدوللاه کوری نه‌لقاسم کوری نه‌لموزه‌فه‌ر کوری عه‌لییی شه‌هره‌زوی خودانی ناسناقی که‌ماله‌دین زانایه‌کی دییی به‌رچاقه، پشتی بده‌ستقه‌ئینانا زانیی ژ به‌غدی قه‌دگه‌ریته‌قه مویسل و دیته دادوه‌ر(الذهبی، 2004، 15/ ص 31)، ل سهرده‌می نه‌تابک عیماده‌دین زه‌نکی رولی هه‌ری به‌رچاکی دادوه‌رییی ل ده‌قرا ژیر ده‌ستی وی دگیرا، پی‌شبیینییا نیزیک نه‌وه پشتی زیندانکرنا سهروککی دادوه‌ران نه‌جمه‌دین کوری به‌هائه‌دین ل سالا 535 ک/ 1141 ئه‌رکی سهروککی دادوه‌ران ب که‌ماله‌دین هاتییته دان و هه‌تا سالا 542ک/ 1148 زی به‌رده‌وام بیت ل سهر وی ئه‌رکی(الفارقی، 2014، ص 591)، پشتی سه‌یفه‌دین غازی ده‌سته‌لاتا نه‌تابکییی وه‌رگرتی؛ دادوه‌ر که‌ماله‌دین ب هه‌مان به‌رفره‌هی رولی خوه‌گیرا ل هه‌می وان جهین ژیر سهره‌ریا ناڤیری، به‌لی ل سالا 542ک/ 1148 ز دادوه‌ری ناڤهاتی دهیته لادان و ل که‌له‌ا مویسل دهیته ده‌سته‌سهرکران، پاشان ب مه‌هدرا خه‌لیفه نه‌لموقته‌فی لیئه‌مربللاه (530-555 ک) دهیته ئازادکران(الفارقی، 2014، ص 591؛ ابن خلکان، 1968، 4/ ص 241)، د ده‌مین پاشتردا و ل سالا 550 ک/ 1155 ز به‌ری که‌ماله‌دین دکه‌قیتته شامی و خزمه‌تکرنا نوره‌دین زه‌نکی هه‌تا کو سالا 572 ک/ 1177 زل دیمه‌شقی وه‌غهرکری(ابن خلکان، 1968، 4/ ص ص 242-244؛ ابن الفوطی، 1995، 4/ ص 233).

نه‌بو ریزا فه‌خره‌دین سه‌عید کوری عه‌بدوللاه کوری نه‌لقاسم کوری زانیی دیاری بنه‌مالا شه‌هره‌زوری ل 506

وه‌غهر کریه (الفارقی، 2014، ص 579؛ ابن القلانسی، 1983، ص 418؛ الجبوری، 2006، ص 96)، نه‌لقاسم کوری عه‌بدوللاه شه‌هره‌زوری یی ناسیار ب شه‌مه‌دین کو دیته کوری دادوه‌ر نه‌لمورته‌زایی شه‌هره‌زوری؛ که‌سه‌کی دییه ئه‌رکی دادوه‌رییی ل مویسل وه‌رگرتی و پشتی سالا سیه‌ژ چه‌رخی شه‌شی کوچی وه‌غهرای کری(الاصفهان، 1959، قسم الشام 2/ ص 328؛ الجبوری، 2006، ص 96)، ناڤهاتی وه‌عزییژه‌کی ده‌سته‌هل و زیره‌ک بوو، به‌لی ژیده‌ران ده‌می بریقه‌برنا وی بو وی ئه‌رکی؛ ده‌ستیشان نه‌کرینه (احمد، 1988، ص 122).

نه‌بولحه‌سه‌ن به‌هائه‌دین عه‌لی کوری نه‌لقاسم کوری نه‌لموزه‌فه‌ر کوری عه‌لی نه‌لشه‌هره‌زوری بو لیگه‌ریانا زانست و بده‌ستقه‌ئینانا زانیی به‌ری خوه‌دایه ژ ده‌رقه‌ی هه‌ریما جه‌یری، سهریاری کارکران وه‌ک دادوه‌ر ل واست، قه‌گه‌ریایه مویسل و ل ویری ل جهین دیژی ل هه‌ریما جه‌یری ئه‌رکی دادوه‌ری ب ستویی خوه‌قه‌گرتییه و ل سالا 532 ک/ 1138ز وه‌غهر کریه(السبکی، 1992، 7/ ص 228)، ژ قه‌گیرانا میژوونقیس ئیبن نه‌لئه‌زره‌قی فارقی نه‌و چه‌نده خوه‌یا دبیت کو ناڤهاتی سهروککی دادوه‌ریی ده‌سته‌لاتاریا نه‌تابکییا مویسل و نه‌و جهین سهر ب وان قه‌یه بوو، به‌لی ده‌می ده‌ستپیکا وه‌رگرتنا وی ئه‌رکی یی دیارینه، به‌لی ده‌می سالا وه‌غهرکرنا وی؛ لسهر ئه‌رکی باسکری بوو (الفارقی، 2014، ص 591).

نه‌بو به‌کر موحه‌مه‌د کوری نه‌لقاسم کوری نه‌لموزه‌فه‌ر کوری عه‌لییی شه‌هره‌زوری یی ناسیار ب (قاضي الخافقین)(3) ژ زانیی دیاری بنه‌مالا شه‌هره‌زوریانه، بو خواندن و بده‌ستقه‌ئینانا زانیی و زانستی به‌ری خوه‌دایه چه‌ندین باژیان و ده‌رگه‌هی چه‌ندین زانیی مه‌زن قوتایه و ئه‌رکی دادوه‌رییی ل چه‌ندین جهین هه‌ریما جه‌یری وه‌رگرتینه، ناڤهاتی ل سالا 538ک/ 1144ز ل به‌غدا وه‌غهرکریه(السمعانی، 1988، 3/ ص 473-474؛ الاصفهان، 1959، قسم الشام 2/ ص 322؛ الجبوری، 2006، ص 96).

نه‌جمه‌دین نه‌بو عه‌لی نه‌لحه‌سه‌ن کوری عه‌لی کوری نه‌لقاسم کوری نه‌لموزه‌فه‌ری شه‌هره‌زوری ژ دادوه‌ریی مویسل یه(الاصفهان، 1959، قسم الشام، 2/ ص 373)، ده‌می بابی وی به‌هائه‌دین ل 532 ک/ 1138ز

سه‌روكن دادوه‌ران ل مويسلنى وه‌رگرت(ابن الساعى، 1934، 9/ ص 1)، ل 599ك/ 1203 ز وه‌رگرت(السبكي، 1992، 7/ ص 273).

عه‌لى كورئ حوسه‌ين كورئ نه‌لقاسمى شه‌هره‌زورى زانايه‌كئ ديبئ مالباتا شه‌ره‌زه‌ورىانه كو نه‌ركئ دادوه‌ريئ ل مويسلنى وه‌رگرتى، كه‌سه‌كئ چاك و دینداره‌كئ به‌رنیاس بوو، ل سه‌ر ده‌ستئ مه‌زنه زانايين وه‌كى (قاضي الخافقين) و دادوه‌ر تاج نه‌لقاسم لئه‌لحه‌سه‌ن كورئ نه‌صر نه‌لجوه‌ه‌نى يئ مويسلنى وانه وه‌رگرتينه، ل 601ك/ 1205 ز وه‌رگرتيه(ابن الشعار، 2005، 4/3 ص ص 373-374؛ الجبوري، 2006، ص 98).

شيخ عيماده‌دين نه‌بو حامد كورئ يونس كورئ موحه‌مه‌د كورئ مه‌نه‌عه كورئ مالك كورئ موحه‌مه‌د ژ دايكبوويئ سالا 535ك/ 1141 ز(المنذري، 1984، 2/ ص 226)، ژ زانايين ديارين ده‌رقه‌ى به‌مالا شه‌هره‌زه‌ورىانه نه‌ويئ دادوه‌رى ل چه‌رخئ شه‌شى كوچى/ دووازدئ زايينى ل مويسلنى وه‌رگرتين؛ هه‌رچه‌نده مانا وى ل قئ پله‌يئ بو ده‌مئ چه‌ند هه‌يقه‌كان بوو ژ سالا 593ك/ 1197 ز، نافهاتى ل 608ك/ 1212 ز ل مويسلنى وه‌رگرتيه(ابن خلكان، 1968، 4/ ص ص 253-255).

عه‌بدول له‌تيف كورئ نه‌حمه‌د كورئ عه‌بدوللاه كورئ نه‌لقاسمى شه‌هره‌زوى چه‌ند جاران دادوه‌رييا مويسلنى يا وه‌رگرتى، هه‌ر چه‌نده ل 614ك/ 1217 ز وه‌غها كرى، به‌لى ژ دايكبوويئ 542 ك/ 1148 ز(المنذري، 1984، 2/ ص ص 397-398)، له‌ورا يا دوير نينه و ده‌يته پيشبينى‌كن ل چه‌رخئ شه‌شى كوچى نه‌ركئ دادوه‌ريئ ژ وان چه‌ند جاركيين وه‌رگرتى؛ برئقه‌برييت، نه‌و بخوه‌ژى ژ به‌ماله‌كئ يه كو نه‌و نه‌ركئ باسكرى؛ زور تيدا هاتيه وه‌رگرتن.

ژ دادوه‌رين نافدار يين نه‌ف نه‌ركه ل چه‌ند باژيرين هه‌رئما جه‌زيرئ وه‌رگرتين؛ مه‌زنه زانايئ شافعى نه‌بو سعه‌د عه‌بدوللاه كورئ موحه‌مه‌د كورئ هيبه‌توللاه كورئ عه‌لى كورئ نه‌لموته‌هه‌ر كورئ نه‌بى عه‌صرون ل سالا 493 ك/ 1100 ز ل مويسلنى ژ دايك بوويه، ل وئيرئ وانه وه‌رگرتينه، پاشان به‌رى خوه‌دايه به‌غدا و واست ژى بو بده‌ستقه‌ئنانا زانينئ، د ده‌مين پاشتردا قه‌دگه‌ريته‌قه مويسل و ل سالا 523 ك/ 1129 ز ده‌ست ب گووتنا وانان ده‌كت، پاشان بو ده‌مه‌كى دچيته سنجار و د پشترال سالا

ك/ 1113 ز ژ دايك بوويه، بو بده‌ستقه‌ئنانا زانينئ به‌رى خوه‌ دايه ده‌رقه‌ى هه‌رئما جه‌زيرئ ل به‌غدا و نيسابور، پاشان جاره‌كا دى قه‌ه‌گه‌ريايه مويسلنى، دگه‌هسته پله‌كا بلند و دبسته ژ به‌رچاقترين زانايين به‌ماليئ، ل سالا 576ك/ 1181 ز وه‌غره‌كـريه(الذهي، 2004، 15/ ص 192؛ الجبوري، 2006، ص 97)، د ناف ژئده‌رين باسى ژيانا وى كرى؛ ئاست بلنديا زاناييا وى يا هاتيبه‌كن(الذهي، 2003، 12/ ص 583؛ الصفدي، 2000، 15/ ص 145)، به‌لى ئيبين فوه‌تى قه‌ده‌ر ژ ژئده‌رين دى ب دادوه‌ر يئ دايه نياسين(ابن الفوطي، 1995، 3/ ص 23).

موحيه‌دين نه‌بو حامد موحه‌مه‌د كورئ موحه‌مه‌د كورئ عه‌بدوللاه كورئ نه‌لقاسمى شه‌هره‌زورى ژ كه‌سپن ديبين به‌مالييه؛ پشتى قه‌ه‌گه‌ريانا ژ كاروانئ بده‌ستقه‌ئنانا زانستى ژ به‌غدايئ و د ده‌مين پاشتردا دگه‌هسته مويسل، نه‌ركئ دادوه‌ريئ ژ وان جه و پله‌يان بوون يين وه‌رگرتين، و ل سالا 586ك/ 1190 ز ل مويسلنى وه‌غره كـريه(المنذري، 1984، 1/ ص ص 136-137؛ ابن العماد الحنبلي، 1989، 6/ ص 471؛ الجبوري، 2006، ص 97)، هيژاى ل سه‌ر راوه‌ستيانيبه كو نافهاتى ل ئاسته‌كئ بلنديئ دادوه‌ريين و سه‌نگه‌كئ مه‌زن هه‌بوو، تا وى ئاستى ده‌يته گووتن كو ل سه‌ر ده‌مئ دادوه‌رييا وى دوو هه‌قرك ل سه‌ر دوو دينار و كيومتر نه‌دهاتنه گرتن، به‌لكو نه‌وى ژ لايئ خوه‌قه چاره‌سه‌ر دكرن و نه‌و كه‌سه سه‌ربه‌ست دكرن(ابن خلكان، 1968، 4/ ص ص 246-247).

نه‌لموباره‌ك كورئ يه‌حيا كورئ عه‌بدوللاه كورئ نه‌لقاسمى شه‌هره‌زورى ژ كه‌سانين ديبين بياقئ دادوه‌ريئ بوو كو ب ناسناقئ دادوه‌ر زه‌هيره‌دين يئ به‌رنیاس بوو، بيگومان نه‌و ناسناقه ژ قالاھيبه‌كئ لسه‌ر نه‌هاتيبه دانان، به‌لكو وئ چه‌ندئ دگه‌هينيت ويژى ده‌سته‌كئ بلند يئ د بواريئ دادوه‌ريئ دا هه‌ى، نافهاتى ل سالا 587ك/ 1191 ز ل مويسلنى وه‌غها دويماهيئ يا كرى(السبكي، 1992، 7/ ص 276).

زانايئ ديارئ به‌مالا شه‌هره‌زه‌ورىان زيانه‌دين نه‌بولفه‌زانيل نه‌لقاسم كورئ يه‌حيايئ شه‌هره‌زورى كه‌سه‌كئ زيره‌ك و ده‌سته‌هل بوو، ل مسرئ سه‌ره‌دانا سه‌لاحه‌دينئ نه‌يوبى كـريو(الاصفھاني، 1959، قسم الشام 2/ ص 343)، نافهاتى ل سالا 595ك/ 1199 ز نه‌ركئ

هه‌وایرئ و به‌غدا وی ب‌خوه‌ژی وانه‌گووتن، پاشان بۆ ده‌مه‌کئ درێژ ل سه‌لامیین دمیینیت، پشتی ده‌مه‌کئ درێژ ژ وانه‌گووتن و دادوه‌ریی ل سالا 610 ک/ 1214 ز وه‌غهرئ دکه‌ت (ابن خلکان، 1968، 1/ ص 37)، سالا وه‌رگرتنا وی بۆ ئه‌رکئ باسکری ب دروستی ناهیته‌ زانین، به‌لی یا پێشبینی کریه‌ ل سالیین دویمایه‌یی ژ چه‌رخئ شه‌شی وه‌رگرتیبت و یئ به‌رده‌وام بیت هه‌تا ده‌ستپیکا چه‌رخئ چه‌فتی، چونکی ل گوره‌ی خواندنا وی و ئه‌و زانایین وی ل ده‌ف خواندین؛ ئه‌و چه‌نده‌ دیار دبیت کو ناههاتی ل نیفا ئیکئ ژ چه‌رخئ شه‌شی کوچی ژ ده‌ره‌ی سه‌لامیین قوتابی بوویه، ژ ماموستایین وی ئیبن خه‌میس ئه‌لکه‌عبی یئ مويسلی بوو، کو ناههاتی ل سالا 552 ک/ 1157 ز وه‌غهرکریه.

2-2-4 حه‌دیسه (الحدیته)

ئه‌بو موحه‌مه‌د عه‌بدوله‌حمان کورئ ئه‌حمه‌د کورئ عه‌بدوله‌حمان کورئ عه‌بدویه‌یی شه‌بیانی یئ به‌لخی ژ وان زانایانه‌ یین ئه‌رکئ دادوه‌ریی باژیروکن حه‌دیسه (6) برێقه‌بری، هه‌ر چه‌نده‌ ژێده‌ران ئیکسه‌ر باسی وی و چاوانییا برێقه‌برنا ئه‌رکئ باسکری ل باژیرئ ناههاتی نه‌کریه، به‌لکو ل باسکرنا ژيانا زانایه‌کئ دی ب ناقي یه‌حیا کورئ ئه‌لقاسمئ تکریتی کو دنابه‌را (531 - 616 ک/ 1137-1219 ز) ژیايه؛ ئه‌ف چه‌نده‌ دیار دبیت، ژێده‌ر وه‌سا خوه‌یا دکهن ئه‌و زانایه‌ ل ده‌می ژيانا وه‌رگرتن و ب ده‌ستقه‌ئینانا زانستین ئایینی؛ وانه‌یین فقه‌زانیی ل به‌ر ده‌ستئ دادوه‌ری حه‌دیسه‌ ئیبن عه‌بدویه‌ یئ به‌لخی وه‌رگرتنه (الاسنوي، 1987، 1/ ص 151؛ السبكي، 1992، 8/ ص ص 356-357).

2-2-5 شنگال (سنجار)

ئه‌بو مه‌نسور ئه‌لموزه‌فه‌ر کورئ ئه‌لقاسمئ شه‌هره‌زوری ژ زانایین دین مالباتیه، ئه‌ویژئ به‌رئ خوه‌ دا بوو به‌غدا بۆ وه‌رگرتنا زانینئ ل سه‌ر ده‌ستئ مه‌زنه‌ زانایین ویرئ مینا ئه‌بو نه‌سه‌ر موحه‌مه‌د کورئ موحه‌مه‌د کورئ عه‌لی یئ زه‌ینه‌بی (مر: 479 ک)، پاشان فه‌دگه‌ریته‌ هه‌رێما جه‌زیرئ و هه‌ر چه‌نده‌ ب ناڤ سالفه‌ دجیت، به‌لی سه‌رباری وی ژیی مه‌زن؛ دبیته‌ دادوه‌ری شنگالئ (السمعاني، 1988، 3/ ص 474؛ الاسنوي، 1987، 2/

545 ک/ 1150 ز به‌رئ خوه‌ ده‌ته‌ هه‌له‌بی، ل 549 ک/ 1154 ز دجیته‌ دیمه‌شقی و ل ویرئ ئه‌رکئ چاقدیریا ئه‌وقافی برێقه‌دبه‌ت و پاشان دجیته‌ هه‌له‌بی، د پاشتردا ئه‌رکئ دادوه‌ریی ل هه‌رێما جه‌زیرئ وه‌رگرت، ب ده‌ستنیشانکری ژئ ل سنجار و نوسه‌بیین و هه‌ران و هه‌ده‌ک جه‌ین دی یین واری به‌کر (ابن خلکان، 1968، 3/ ص 53-54)، وه‌رگرتنا ناههاتی بۆ ئه‌رکئ دادوه‌ریی ل جه‌ین هه‌رێما جه‌زیرئ ل ده‌هکا به‌ری چه‌فتی بوو، چونکی ل سالا 572 ک/ 1177 ز ل پشتی مرنا که‌ماله‌دین شه‌هره‌زوری ئه‌رکئ سه‌روکن دادوه‌ران ل دیمه‌شقی وه‌رگرت (الاصفهانى، 1959، قسم الشام 2/ ص 351)، ناههاتی ل سالا 585 ک/ 1189 ز وه‌غهرئ دکه‌ت (الاصفهانى، 2004، ص 191).

2-2-2 ره‌جه‌یا مالک بن طوق (رحبه‌ مالک بن طوق)

نه‌جمه‌دین ئه‌بو عه‌لی ئه‌لحه‌سه‌ن کورئ عه‌لی کورئ ئه‌لقاسم کورئ ئه‌لموزه‌فه‌رئ شه‌هره‌زوری؛ پێشتر د فه‌کولینئ دا هاتیه‌ باسکرن کو دادوه‌ری ره‌جه‌ بوو، پاشان بۆ ئه‌رکئ دادوه‌رییا مويسل ده‌یته‌ فه‌گوه‌استن. ژ دادوه‌ریین دین ره‌جه‌؛ ئه‌بو عه‌بدوللاه کورئ خه‌میس ئه‌لکه‌عبی ئه‌لحه‌سه‌ین کورئ نه‌صر کورئ موحه‌مه‌د کورئ ئه‌لحه‌سه‌ین، د بنیاتدا خه‌لکئ گونده‌کی نیزیکی مويسلی یه‌ ب ناقي جووه‌ینه، بۆ بده‌ستقه‌ئینانا زانستئ به‌رئ خوه‌دايه‌ به‌غدا، ل سه‌ر ده‌ستئ ئیمامئ غه‌زالی وانه‌یین فیه‌ی وه‌رگرتیه (ابن خلکان، 1968، 2/ ص 139)، پشتی فه‌گه‌را ژ به‌غدا ئه‌رکئ دادوه‌ریی ل ره‌جه‌یا مالک بن طوق وه‌رگرتیه (ابن خلکان، 1968، 2/ ص 139؛ السبكي، 1992، 7/ ص 81).

2-2-3 سه‌لامیه (السلامیه)

فقه‌زانئ شافعی ئه‌بو ئیسحاق ئیبراهیم کورئ نه‌صر کورئ عه‌سکه‌ری یئ به‌رنیاس ب زه‌هیره‌دین ئه‌رکئ دادوه‌ریی ل سه‌لامیه (5) وه‌رگرتیه، به‌ری بگه‌هیته‌ پلا دادوه‌ریی؛ بۆ فیربوون و ب ده‌ستقه‌ئینانا زانینئ به‌رئ خوه‌دا بوو به‌غدا، پاشان چوو به‌ مويسل و ل ویرئ ژئ ل ده‌ف مه‌زنه‌ زانایئ وی باژیری دادوه‌ر تاج ئه‌لئیسلام ئه‌لحه‌سه‌ین ئه‌لکه‌عبی و هه‌ده‌کین دی وانه‌ وه‌رگرتیه (ابن الشعار، 2005، 1/1/ ص 75)، ناههاتی ب خوه‌ژی پشتی وه‌رگرتنا ریژه‌کا باشا زانینئ گه‌هسته‌ وی ئاستی کو ل

هه ولپیرئ و دادوهرییا چهند جهین سهر ب وپریقه وهر دگریت، سالا وهغه رکنا ب پشتی 602 ک / 1206 ز هاتییه دانان (ابن المستوفی، ص 555).

2-2-7 جهزیرا ئیبن عومر (جزیره ابن عمر)

د ژیده رین میژوویدا ب بهرفره هی باسی دادوه رین جهزیرا ئیبن عومر د چوارچوو قهیی ده می یین قه کولین بخوه قه دگریت؛ نه هاتینه کرن، به لی ب ریکا هنده ک ده قین میژوووی هنده ک ژ وان دادوه ران هاتینه دیار کرن، ل گوره میژوونقیس ئیبن ئەلئزه رقی فارقی؛ فه خره دین ئەبوعه لی کورئ عومر ژ وان زانایانه یین دادوه ری ل جهزیرا ئیبن عومر ی کری، ناڤهاتی وه سا دده ته دیار کرن کو فه خره دین ل سالا 503 ک / 1110 ز ژ دادوهرییا جهزیرا ئیبن عومر هاتییه لادان، به لی ماوی ده سته پیک و وهر گرتنا نه رکئ دادوهرییی و ل باژیری ناڤهاتی ده ستنیشان ناکهت، بتنی ژ گووتنا وی ده پته زانین بو ده مه کی ل سالا 503 ک / 1110 ز ل باژیری باسکری؛ دادوه ر بوو (الفارقی، 2014، ص 548).

ژ زانایین دی یین نه رکئ دادوهرییی ل جهزیرا ئیبن عومر وهر گرتی؛ ئەلحه سه ن کورئ سه عید کورئ ئەحمه د کورئ عه مرو کورئ مه ئمون، ئەو ب خوه زی ب بنیات ژ خه لکی جهزیری یه، بو وهر گرتنا زانست و زانین چوو به به غدا، پاشان قه دگه ریتته قه واری خوه و نه رکئ دادوهرییی وهر دگریت، پاشان ده پته لادان و دچیتته ئامه دی، ناڤهاتی ل سالا 544 ک / 1150 ز وهغه را دویماهییین دکهت (الذهبی، 1996، 20 / ص 186؛ السبکی، 1992، 7 / ص 60-61؛ الاسنوی، 1987، 1 / ص 177-178)، کورین شه هره زوریان ژئ بجهئینانا نه رکئ دادوهرییی ل باژیری جهزیرا ئیبن عومر د قه دهر نه بوون، ئەبو تاهر تاج دین یه حیا کورئ عه بدوللاه کورئ قاسمی شه هره زوی ژریزا وان زانایانه یین بووینه دادوه ر ل باژیری ناڤهاتی، ئیبن ئەسیرئ میژوونقیس ده می ده پته سهر باسکرنا مرین سالا 550 ک / 1155 ز، بتنی نامازی ب وی ئیکئ ددهت کو ناڤهاتی؛ دادوه ری جهزیرا ئیبن عومر وهغه رکبه (ابن الاثیر، 2003، 9 / ص 402)، ناڤهاتی برایی زاناین به رنیاس که ماله دین شه هره زورییه (الاصفهانئ، 1959، قسم الشام 2 / ص 340)، ل هه مان رولئ زانایین مالباتا شه هره زوریان د دادوهریا

ص 17)، ل سالا 536 ک / 1142 ز وهغه ری دکهت (السبکی، 1992، 7 / ص 301؛ معروف، 2014، ص 224).

ل سالا 578 ک / 1182 ز ده می سه لاهه دین ده ستئ خوه ددانیتته سه رشنگالی، ژ وان ریکارین ل بیاقئ دادوهرییی بجهئیناین؛ دانانا نیزامه دین ئەبولقاسم نه سر کورئ ئەلموزه فهر کورئ موحه مه د کورئ یه عقوب ب دادوه ری شنگالی، به لی پیزانینین زیده تر ل سهر نه رکئ دادوه ری یین ناڤهاتی ناھینه دان (الاصفهانئ، 1987، ص 50).

2-2-6 هه ولپیر (أربیل)

قفهزانی شافعی؛ ئەبو موحه مه د جه عفه ر کورئ موحه مه د کورئ مه حمود کورئ هیبه توللاه کورئ ئەحمه د کورئ یوسفئ که فه عه زی ل سالا 537 ک / 1143 ز دایک بوویه، که سه کی ده سته لی بیاقئ زانستین قورناتی بوو، ل سالا 589 ک / 1193 ز بوویه دادوه ری هه ولپیرئ، ل سهر وی نه رکئ یین به رده وام بوو هه تا موحه ره ما 604 ک / 1208 ز وهغه رکری (ابن الساعی، 1934، 9 / ص 243-245)، که سه کی دی ژئ هه مان گوندئ که فه ره عه زا جه گری ناڤهاتی بوو ب ناڤئ موحه مه د کورئ عه لی کورئ موحه مه د کورئ موحه مه د کورئ ئەلجارود یین ناسیار ب ئەبو عه بدوللاهئ مارانی دادوه ری که فه عه زا (ابن الشعار، 2005، 7/6 / ص 48)، که فه ره عه زا ب خوه زی گونده کی سهر ب هه ولپیرئ قهیه (ابن سعید الاندلسی، 1990، ص 116)، ده می جوگرافیناس یاقوت ئەلحه مه وی جهئ وئ ده ستنیشان دکهت؛ ده پته سهر وئ ئیکئ کو ژئیاتییا دادوه ری هه ولپیرئ بو گوندئ ناڤهاتی قه دگه ریت (یاقوت الحموی، 1979، 4 / ص 470)، ره نگه مه به سستا جوگرافیناسئ ناڤهاتینه بو موحه مه دئ که فه ره عه زی بیت ب دادوه ری هه ولپیرئ، چونکی ئەو پیشتر دادوه ر بوو، سه رباری وئ ئیکئ کو ئەبو عه بدوللاه مارانییی که فه ره عه زی به ری ببته دادوه ری هه ولپیرئ؛ جه گری ئەبو موحه مه دئ که فه ره عه زی بوو.

ئەبولفه زل عه بدولره حمان کورئ بیلا کورئ موحه مه د کورئ عه بدولجه لیل یین ناسیار ب عه بدولره حمان ئەلسه فار خه لکی هه ولپیرئ یه، بو بده سته ئینانا زانست و زانین د بیاقئ زانستئ فه رموده یان و قفه زانییی دا چوو به خوراسان و هنده ک جهین دی، پاشان قه دگه ریتته قه

2-2-9 ماکسین (ماکسین)

فقهزان عزه دین موسا کورئ حه مود کورئ نه حمه دئ
 ماکسینی که سه کئ زانا و دیار بوو د ناف هه فالین خودا
 نه وین ل به غدا دخواندن، پشتی نیزیکی هه فده سالین
 خواندنئ ل به غدا؛ ب فه رمانا خه لیفه ی دادوه ریبا ده قه را
 خابورئ وه ردگریت (الاسنوی، 1987، 2/ ص 239)،
 دادوه ری ل ماکسین بخوه کریه کو سه رب ده قه را
 خابورئ قه یه (السبکی، 1992، 7/ ص 310)، ل سالا 560
 ک/ 1165 ز هه ر ل ماکسینی وه غه رگریه (الفارقی، 2014،
 ص 636؛ السبکی، 1992، 7/ ص 310).

2-2-10 نامه د (امد)

ئیبین نه لئه زه رقی فارقی د رویدانین سالا 560 ک/
 1165 ز که سه کی د ده ته نیاسین ب ناسیحودین دادوه ری
 نامه دئ کو ب نه رکه کئ دیپلوماسی چوو به حه سکیفی،
 بییکو تیر و ته سه لیان ل سه ر دادوه ریبا وی دیار
 بکه ت (الفارقی، 2014، ص 634)
 د باسکرنا وه غه رگریین سالا 563 ک/ 1168 ز دا؛ ناقن
 که سه کئ دی ژ دادوه ریین نامه دئ دیار دبیت، نه وژی
 دادوه ر شه ره فولقوزات نه بو عه لی سه عید یی ناسیار ئیبین
 نه لبه غل نه لئامه دی کو ژ بنه ماله کا دیار یا نامه دئ یه، به لئ
 پیزانین ل دور سه رده می دادوه ریبا وی نه هاتینه
 دان (الفارقی، 2014، ص 641).

عه لی کورئ موحه مه د کورئ حامد نه بولحه سه نئ
 به غدادی نه رکی دادوه ریین ل سه ر ده می ده سته له تدارئ
 نامه دئ نه لمه لک نه لسالچ أبو نه لفه تح مه حمود کورئ
 موحه مه د (597-618 ک/ 1200-1221 ز) ل باژیری
 ناقهاتی وه رگریه، هه ر ل سه ر نه رکی دادوه ریین بوو (ابن
 الشعار، 2005، 4/3 ص 377)، ل سالا 609 ک/ 1213 ز ل
 نامه دئ وه غه رگریه (ابن رجب، 2005، 3/ ص 135).

2-2-11 مه یافارقین (میافارقین)

باژیری مه یافارقینی ل چه رخی شه شی ژ نه رکی
 دادوه ری یی قالا نه بوو، په رتووکا ئیبین نه لئه زه رقی
 فارقی ژ ژیده ریین هه ری سه ره کییه بو راوه ستیان ل سه ر
 ده نگوباسین باژیری و جهین دهر دور، دیسان ناقین
 چه ندین زانا و دادوه ران ئینایه، کو د ژیده ریین دی دا
 ناهینه دیتن یان ب وئ هویرکاتیین باسن وان ناهینه
 کرن، هه رچه نده ب تیر و ته سه لی باسن نه رک و چاوانیبا

جه زیرا ئیبین عومه ردا؛ ده می نه جمه دین کورئ
 به هانه دینی شه هره زوری سه روکئ دادوه ران بو ده مه کی
 که سه کئ به رنیاس ب ئیبین نه لحه مزه کو خه لکی داقوقایه
 وه ک دادوه ری باژیری ناقهاتی ددانیت (الفارقی، 2014، ص
 592).

ل گوره ی قه گیرانا میژوونقیس ئیبین نه لشه عار؛ زانایی
 بنه مالا شه هره زوریان نه لموباره ک کورئ یه حیا کورئ
 عه بدوللاه کورئ نه لقاسم یی ناسیار ب زه هیره دین بو
 ده مه کی دادوه ری یال جه زیرا ئیبین عومه ر کری (ابن
 الشعار، 2005، 10/8 ص 35)، زانایی ناقهاتی ل 525 ک/
 1131 ز ل جه زیرا ناقهاتی یی ژ دایک بووی و ل سالا 587
 ک/ 1191 ز ل مويسلئ وه غه را کری (السبکی، 1992، 7/ ص
 276)، به لئ ل هه مان قه گیرانا ئیبین نه لشه عاری دا کو یا
 تایبه ته ب یه حیا کورئ نه لفه زل کورئ یه حیا کورئ
 عه بدوللاه کورئ نه لقاسم شه هره زوی قه؛ کو بو مائی
 سیژده سالن داوه ری یال جه زیرا ئیبین عومه ری کری، ل
 سالا 562 ک/ 1167 ز ژ دایک بوویه و ل 629 ک/ 1232 ز
 وه غه رگریه، به لئ د قه گیرانا میژوونقیس ناقهاتی دا
 وه سا دیار دبیت کو نه بوتاهه ر یه حیا کورئ نه لفه زل د ژیان
 مامئ خوده دا و پشتی وی دادوه ری یال جه زیرا ئیبین
 عومه ری کری، نانکو سه رباری وئ چه ندئ کو ناقهاتی یی
 ل 629 ک/ 1232 ز وه غه رگری؛ به لئ نه و ده می نه رکی
 دادوه ریین ل جه زیرا ناقهاتی بریقه بری چوارچوو قه یی
 ده می یی چه رخی شه شی ژ یی بخوه قه گرتی (ابن
 الشعار، 2005، 10/8 ص ص 34-35).

2-2-8 نوسه ییبین (نصیبین)

میژوونقیس ئیبین نه لئه سیر ل باسکرنا وه غه رگریین
 سالا 545 ک/ 1150 ز دا؛ ناقن فقهزانی شافعی نه بو
 عه بدوللاه موحه مه د کورئ عه لی کورئ موهران دئینیت
 کو ژ وان که سانه یین بو ده مه کی نه رکی دادوه ریین ل
 نوسه ییبینی وه رگری؛ بییکو ده می بریقه برنا وی نه رکی
 ده ستنیشان بکه ت یانژی هنده ک پیزانینان ل سه ر
 چاوانیبا نه رکی وی، به لئ نه و چه نده ژی ده پته دیار کرن؛
 کو ناقهاتی پشتی نه رکی باسگری هیلائی، ل جه زیرا ئیبین
 عومه ر بنه جه دبیت (ابن الاثیر، 2003، 9/ ص 368).

به‌رنیاس ب تاج دین وی ئه‌رکی وه‌ردگریت(الفارقی، 2014، ص 561)، پاشان بۆ ده‌مه‌کی درێژ هه‌تا ده‌کا چواری ژ چه‌رخێ شه‌شی پیزانین ل سه‌ر دادوه‌رین مه‌یافارقینی ناهینه باسکرن.

ل 544 ک/ 1150 ز زیانودین کورێ ئه‌بوسالم تاج دینی کورێ نه‌باته ئه‌رکی دادوه‌ریی وه‌ردگریت(الفارقی، 2014، ص 595)، وه‌سا دیاره ناڤهاتی ل سه‌ر وی ئه‌رکی یی به‌رده‌وام بوو هه‌تا سالا 549 ک/ 1154 ز ژ ئه‌گرێ دووبه‌ره‌کیی دگه‌ل برایی خوه به‌هائه‌دینی ده‌یته لادان، ئیبن ئه‌لئه‌زه‌قی فارقی وئ چه‌ندی دیار دکه‌ت کو پشتی 49 سالان ئه‌رکی دادوه‌ریی ژ بنه‌مالا به‌نونه‌باته ده‌رکه‌فت(الفارقی، 2014، ص 609)، وه‌سا دیاره پیرانییا سالی نیا ئیکێ ژ چه‌رخێ شه‌شی ئه‌رکی دادوه‌ریی دناف که‌سین بنه‌مالا به‌نو نه‌باته بوو.

موحه‌مه‌د کورێ ئه‌بی یه‌علاپی سپرتی ناڤه‌کی دیاره یی ئه‌رکی دادوه‌ریی ل مه‌یافارقینی بۆ سی جاران وه‌رگرتی، جارا ئیکێ ل 549 ک/ 1154 ز ئه‌رکی باسکر یی ده‌یته دان(الفارقی، 2014، ص 609)، ل سالا 552 ک/ 1157 ز بۆ جارا دووئ وه‌ک دادوه‌رێ باژیرێ ناڤهاتی ده‌یته ده‌ستنیشانکرن(الفارقی، 2014، ص 613)، ناڤهاتی ل سالا 556 ک/ 1161 ز ده‌یته لادان(الفارقی، 2014، ص 619)، ل جارا دویمه‌هیی ژ ل سالا 566 ک/ 1171 ز دبته دادوه‌رێ هه‌مان باژیر(الفارقی، 2014، ص 649).

ژ زانیاین دپین ئه‌رکی داوه‌ریی ل مه‌یافارقینی وه‌رگرتی؛ ئه‌بوعه‌لی ئه‌لحه‌سه‌ن یی ناسیار سه‌ده‌دین ژ 556 هه‌تا 561 ئه‌و ئه‌رکه برێقه‌بریه (الفارقی، 2014، ص 639)، د دویدا و ل 562 ک/ 1167 ز به‌هائه‌دین ئه‌بو‌تا‌هر کورێ نه‌باته دادوری وه‌رگرتیه (الفارقی، 2014، ص 639)، ل 566 ک/ 1171 ز هاتیه دویرئێخستن(الفارقی، 2014، ص 649).

2-2-12 حه‌سکیف (حصن کيفا)

باژیرێ حه‌سکیفی ل چه‌رخێ شه‌شی ژ لایێ دادوه‌ری و ئه‌رکین دادوه‌ران ب شپوه‌به‌کی کیم ئاماژه پی هاتینه دان(بنگلی، 2005، ص 176)، دادوه‌ر ئه‌بو‌جه‌عه‌فر موحه‌مه‌د کورێ ئه‌لعه‌لا ژ وان که‌سانه یین دادوه‌ری ل حه‌سکیفی کری، به‌لی ده‌می دادوه‌رییا وی ب دروستی نه‌هاتییه ده‌ستنیشانکرن، ژ وئ چه‌ندی ده‌یته زانین کو

برېقه‌برنا ئه‌رکی ناڤهاتی ناهيته کرن، به‌لی د باسکرنا رویدائین سیاسی و گورانکارییان؛ ناڤی چه‌ندین دادوه‌رین باژیری د ژنده‌رێ باسکرێ دا دیار دبن.

ل سالا 490 ک/ 1097 ز فه‌خر ئه‌لقوزات ئه‌بولقاسم یه‌حیا کورێ تا‌هر کورێ نه‌باته وه‌ک دادوه‌رێ مه‌یافارقین هاته ده‌ستنیشانکرن(الفارقی، 2014، ص 543)، د ده‌مین پاشتردا ئه‌ندامین مالباتا به‌نو نه‌باته بوونه جه‌ی پشتبه‌ستنا ئه‌رتوقیان ل وه‌رگرتنا ئه‌رکی دادوه‌ریی(خلیل، 1980، ص 425).

ژ دادوه‌رین هاتینه باسکرن؛ فه‌خره‌دین ئه‌بوعه‌لی کورێ عومه‌ر ل سالا 503 ک/ 1110 ز دگه‌هیته مه‌یافارقینی و دادوه‌رییا ویرێ وه‌ردگریت؛ پشتی لادانا دادوه‌ر ئه‌بولقاسم کورێ نه‌باته(الفارقی، 2014، ص 548) عه‌له‌مودین ئه‌بولحه‌سه‌ن عه‌لی کورێ یه‌حیا کورێ نه‌باته ژ دادوه‌رین دیارین مه‌یافارقینی بین چاریکا ئیکێ ژ چه‌رخێ شه‌شی یه، ئه‌ف ئه‌رکه بۆ چه‌ند جاران وه‌رگرتیه و هاتییه لادان، ل سالا 507 ک/ 1114 ز ئه‌رکی دادوه‌ریی ل ویرێ وه‌رگرتیه، به‌لی ل دویمه‌هییا هه‌مان سال ناڤهاتی ژ ئه‌رکی دادوه‌ریی هاته لادان و فه‌هزان ئه‌بالمورجی یه‌حیا کورێ زه‌ریر ل جه‌ی وی هاته دانان، به‌لی پيشهاتین ل مه‌یافارقینی و پشته‌رییوونا که‌سه‌کی بناڤی ئه‌لموعین ل مه‌یافارقینی کو میر ئیبراهیم کورێ سوکمانی برایی وی ئه‌لوه‌زیر ئه‌لسه‌دید ل مه‌نازگردي کوشته‌بوو، ناڤهاتی بۆ ده‌مه‌کی ل مه‌یافارقینی یی سه‌رده‌ست بوو، ئه‌وی ژلای خوه فه‌ فه‌هزانی ناڤهاتی ل ره‌جه‌با 508 ک/ 1115 ز لادا و ئه‌بولحه‌سه‌ن ئه‌حمه‌د کورێ عه‌مار کورێ موزه‌فه‌ر ل جه‌ی وی دانا(الفارقی، 2014، ص 549-550).

ل پيشهاتین دپین کار ل سه‌ر پیگه‌هی دادوه‌ریی کرین؛ ل دویمه‌هییا سالا 508 ک/ 1115 ز قه‌راجا ئه‌لساقی مه‌ملوکی سولتان موحه‌مه‌دی سه‌لجوقی (498-511ک/ 1105-1118ز) مه‌یافارقینی دگریت، ئیبن ئه‌لئه‌زه‌قی فارقی ئامازی دده‌ته ناڤه‌کی دی ب ئیبن ئه‌لمه‌ته‌ر کو ژ ئه‌رکی دادوه‌ریی هاته لادان و جاره‌کا دی عه‌له‌مودین ئه‌بولحه‌سه‌ن دبته دادوه‌ر(الفارقی، 2014، ص 551)، ل سه‌ر وی ئه‌رکی به‌رده‌وام دبته تا‌کول سالا 517 ک/ 1123 ز وه‌غه‌ر دکه‌ت، پاشان کورێ وی ئه‌بوسالم یی

ژ دادوه‌رین دی یین میردینن؛ دادوه‌ر عه‌بدولسه‌لام کورن عه‌بدولره‌حمان کورن عه‌بدولساترن مه‌قدسی یین میردینن، میژونقیس ئیب له‌مه‌ش بتنی ناماژن دده‌ته وئ چهنډن کو ناڤهاتی دادوه‌رن میردینن بوو، بییکو تیر و ته‌سه‌لی و سه‌رده‌من دادوه‌ری یا وی دیار بکه‌ت (ابن‌اللمش، 1992، ص 108).

2-2-14 دونه‌یسر (دنیسر)

عه‌بدولره‌حمان کورن عه‌بدولساترن مه‌قدسی باپیرن دادوه‌ر فه‌خره‌دین موحه‌مد کورن دادوه‌ر عه‌بدولسه‌لام ژ وان که‌سانه یین ئه‌رکن دادوه‌ریین ل دونه‌یسر بریقه‌بری، ئه‌ف چهنده ژ باسکرنا میژونقیس ئیب له‌مه‌ش دیار دبیت، کول وی جهن تهرخانکرنا بۆ ژیانا نه‌قیی؛ وئ چهنډن خوه‌یا دکه‌ت کو باپیر دادوه‌رن دونیسرن بوو، بییکو ناماژن بده‌ته سه‌رده‌من ئه‌رکن دادوه‌رییا وی (ابن‌اللمش، 1992، ص 180-181)، ناڤهاتی د بنیاتدا خه‌لکن قودسن یه، به‌لن ده‌من نه‌جمه‌دین ئیلغازی ئه‌و باژیره‌گرتی؛ مالباتا عه‌بدولره‌حمانی هنارتنه میردینن (ابن‌ابی‌اصیبه، ص 402)، ل ده‌مین دویقدا ئه‌رکن دادوه‌ریین دنابه‌را سالیین (498-516 ک/ 1104-1122 ز) ل دونه‌یسر وه‌رگرتیه (حسن، 2017، ص 113).

ده‌من ئیب له‌مه‌ش باسن نوژداره‌کی دکه‌ت کول دونه‌یسرن خوه‌جه‌بوویه، جهن خوه‌جه‌بیا وی ژ ل ده‌ف دادوه‌ر مه‌حمود کورن عه‌بدولره‌حمان کورن (ابن‌اللمش، 1992، ص 182)، ل قیزن دیار دبیت کو که‌سه‌کن دی یین مالباتا عه‌بدولرحمنی ئه‌ف ئه‌رکه ل باژیرن ناڤهاتی یین وه‌رگرتی.

دادوه‌ر فه‌خره‌دین موحه‌مد کورن دادوه‌ر عه‌بدولسه‌لام بخوه‌ژن ژ وان زانایانه یین دادوه‌ری ل دونه‌یسر کورن، ناڤهاتی ل سالا 594 ک/ 1198 ز یین وه‌رکری، هه‌رچهنده ژبده‌رین میژووی ناماژن ب ده‌من دادوه‌رییا وی ناکه‌ن، ل سه‌ر وئ چهنډن کو ناڤهاتی هه‌تا سالا 589 ک/ 1193 ز ل دیمه‌شقی بوو، پاشان دچيته حله‌ب و پشتی مانا دوو سالان به‌رن خوه‌ دده‌ته میردینن (ابن‌ابی‌اصیبه، ص 402-403)، به‌لن وه‌سا دیار دبیت کو ناڤهاتی پشتی 591 ک/ 1194 ز ئه‌و ئه‌رکه یین بریقه‌بری.

دادوه‌رییا ل باژیرن ناڤهاتی کورن؛ ده‌من ئیب له‌ئه‌زهره‌قن فارقی سالا مرنا وی ب 552 ک/ 1157 ز ده‌ستنیشانکری، دگه‌ل دیارکرنا ناسناڤن دادوه‌ریین بۆ ئه‌وی و پاشان کورن وی شه‌مه‌س‌دین ئیبراهیم جهن ناڤهاتی وه‌رگرت (الفارقی، 2014، ص 614).

سه‌رباری نه‌بوونا گه‌له‌ک پیزانینان ل دور ده‌نگ و باس و ژیاننا دادوه‌ران ل حه‌سکیفن، به‌لن ئه‌فه وئ چهنډن ناگه‌هینیت کو ب ئیکجاری نه‌هاتینه باسکرن، ژ زانایین ئه‌رکن دادوه‌ریین ل باژیرن ناڤهاتی وه‌رگرتین؛ دادوه‌ر ئه‌بو سلیمان داود کورن موحه‌مد کورن ئه‌لحه‌سه‌ن کورن خالدن خالدن یین ئه‌ربلی یین حه‌سکیفن ل گوره‌ی فه‌گوه‌یزا میژوونقیس ئه‌لحه‌سه‌نوی ناڤهاتی ل 493 ک/ 1100 ز ل مویسل ژ دایک بوویه، چوویه به‌غدا و ل وئرن گوهداریا کومه‌کا زانایان کریه، ل 573 ک/ 1178 ز ل مویسل وه‌غهر کریه، ناڤهاتی ناڤن ئه‌قی زانی یین ئینای دگه‌ل بکارئینانا ناسناڤن دادوه‌ر بییکو ده‌من دادوه‌ریینا وی ده‌ست نیشان بکه‌ت (الاستوی، 1987، ص 67)، به‌لن د ژبده‌ره‌کن دا باسن ئه‌قی زانی هاتیه‌ کرن، وه‌ک ژبده‌ره‌کن وه‌رگرتنا فه‌گیره‌کا میژووی، د وئ چهنډن دا سالا وه‌رگرتنا وئ فه‌گیری ب سالا 566 ک/ 1171 ز ده‌يته دیارکرن، ژ وئ چهنډن دیار دبیت، کو دادوه‌رن ناڤهاتی ل قن سالی ل ئه‌رکن دادوه‌ریین کاردکر، به‌لن ده‌من ده‌ستپیکرنا ئه‌رکن دادوه‌رییا ویژن ل باژیرن ناڤهاتی نه‌هاتیه‌ دیارکرن (ابن‌منقذ، د.ت، ص 194).

2-2-13 میردین (ماردین)

میردین وه‌ک بنگه‌هه‌کی سه‌ره‌کی یین ده‌سته‌لاتدارین ئه‌رتوقیان ل چه‌رخن شه‌شن کوچی/ دووآزدی زایینی ده‌يته هژمارتن، ژ باسکرنا رویدانین سالا 538 ک/ 1144 ز ژ ئالیین میژوونقیسه‌کی فه‌ ناڤن دوو دادوه‌ران دیار دبیت، میژوونقیسن ناڤهاتی دیار دکه‌ت؛ عه‌له‌مودین ئه‌بولفه‌تح موحه‌مد کورن عه‌لی کورن نه‌باته ل سالا باسکری ده‌يته گازیکرن بۆ میردینن و میر حوسامه‌دین (مر: 1152/547) ئه‌رکن دادوه‌رییا باژیرن ناڤهاتی دده‌ته وی، ده‌مان ده‌مدنا ناڤن دادوه‌رن به‌ری وی ژن دیار دبیت کو مه‌جده‌دین داووده؛ ده‌يته لادان، به‌لن تیرو ته‌سه‌لی و هوکارین لادانا وی ناهینه دیارکرن (الفارقی، 2014، ص 584).

ره‌سه‌ن دادوهری کریت، به‌لکو هنده‌ک ژ وان دادوهران ژ چوارچوو‌قه‌یین باژیری ده‌رکه‌فتینه و ل جه‌کئی دی ئه‌و ئه‌رکه بریقه‌بریه.

ل‌هنده‌ک باژیریئین هه‌رئما جه‌زیرئ ل چه‌رخئ شه‌شئ کوچی/ دوو‌زدئ زایینی ئه‌ندامین بنه‌مالین دیار ئه‌رکئ دادوهریئ بریقه‌برینه، مینا بنه‌مالا شه‌ه‌زه‌زوریان ل موپسل و بنه‌مالا به‌نونه‌باته ل مه‌پافارقین.

په‌راویز

(1) لیزقرین بۆ سوره‌تین: الانعام/58؛ القصص/28؛ الغافر/20؛ فصلت/12.

(2) لیزقرین بۆ: (الموردی، 1989، ص ص 88-89).

(3) ژبه‌رکو ئه‌رکئ دادوهریئ ل چه‌ندین جه و باژیران بریقه‌بریه، له‌ورا ب ناسناقئ (قاضي الخافقین) الخافقین هاتییه‌ نافکرن. (السنوي، 1987، 2/ ص 17).

(4) میژوونقیس الفارقي ناساندنا ناڤهاتی ب (جمال الدین) دایه دیارکرن کو ناساندنه‌کا شاشه، یا دروست ئه‌وه یا کو د‌قه‌کولینن دا هاتییه دیارکرن. (الفارقي، 2014، ص ص 591-592).

(5) السلامية: ژ مه‌زنه گوندین سهر ب موپسلئ قه‌یه، کو د که‌قیته لایئ رژه‌لاتئ یئ باژیری ناڤهاتی. (یاقوت الحموي، 1979، 3/ ص 234).

(6) الحديثة: باژيروکه‌که دکه‌قیته روزه‌لاتئ موپسلئ ل سهر رویبارئ دیجله‌یی ل نیزیکی زییئ مه‌زن. (یاقوت الحموي، 1979، 2/ ص 230).

لیستا ژیدهر و لیقه‌گه‌ران:

ئیک: ژیدهر:

القران الکریم

ابن ابی‌الدم: إبراهيم بن عبدالله الهمداني (ت: 642هـ/ 1244م)

ادب القضاء، تحقیق: محي هلال السرحان، مطبعة الارشاد، (بغداد: 1984).

ابن الاثير: عزالدین محمد بن محمد بن عبدالکریم بن عبدالواحد الجزري (ت: 630هـ/ 1233م)

التاريخ الباهر في الدولة الاتابكية بالموصل، تحقیق: عبدالقادر احمد طليمات، دار الكتب الحديثة، (القاهرة: 1963).

زانایه‌کئی دی ب ناڤئ ئه‌بو به‌کر عه‌تیق کورئ ئیبراهیم کورئ عومهر کورئ داوود کورئ موحه‌مه‌دئ نایزولیبی شافعی کو خه‌لکئ گونده‌کئ نیزیکی دونه‌یسره، دادوهری ل دونه‌یسره یا کری، ئیبن له‌مه‌ش وئ ئیکئ دیارده‌کته کو ل وارئ فقه‌زانیبی گه‌له‌ک ل ده‌ف وی یا خواندی، میژوونقیسی ناڤهاتی ژ دایکبووی 574 ک/ 1179 ز، له‌ورا دادوهری ناڤهاتی ژئ دئ چوارچووئ چه‌رخئ شه‌شئ ژئ بخوه‌قه‌ گریت، چونکی ئیبن له‌مه‌ش د دویمایه‌کا چه‌رخئ شه‌شئ کوچی دا فیرخو‌زئ لیگه‌ریانا زاینئ بوو (ابن‌المش، 1992، ص ص 118-119).

ل به‌ری دویمایه‌یی ژئ ب گرنگ ده‌یتنه زاین ئه‌و چه‌نده به‌یتنه دیارکرن کو ژیدهرین به‌رده‌ست ب به‌رفره‌هی باسئ ئه‌رک و کارین دادوهران نه‌کرینه، به‌لکو ناڤئ هنده‌ک دادوهران ب شیوه‌یه‌کئ نه‌ئیکسه‌ر ژ باسکرنا هنده‌ک دادوهرین دی هاتییه زاین، به‌لئ ب گشتی کار و ئه‌رکئ دادوهریئ ل هه‌رئما جه‌زیرئ ل چه‌رخئ شه‌شئ کوچی/ دوو‌زدئ زایینی وه‌کی چاوانییا هه‌رئیمین دییین جیهانا ئیسلامی یا ناڤه‌راست بوو.

ده‌رئه‌نجام

ل هه‌رئما جه‌زیرئ چه‌ند دادوهرین بناڤ و ده‌نگ ل سهر ئاستئ جیهانا ئیسلامی ل چه‌رخئ شه‌شئ کوچی/ دوو‌زدئ زایینی ده‌یتنه دیتن.

هنده‌ک ژ دادوهران ئه‌رکئ دادوهرییا وان نه‌بتنئ ل چوارچوو‌قه‌یین باژیره‌کی بتنئ یین هه‌رئما جه‌زیرئ بوون، به‌لکو د ده‌مین جودادا باژیرین جودا جودا بریقه‌برینه.

زانایان ل هه‌رئما جه‌زیرئ نه‌بتنئ جوینه‌کئ ئه‌رکئ دادوهریئ بریقه‌بریه، به‌لکو هه‌بووینه دادوهر بۆ جه‌ه‌کی و هه‌بووینه سه‌روکین دادوهران کو ل جه‌پن دی نوینه‌رین خوه‌ه‌بووینه.

سه‌رباری ده‌سته‌ه‌لییا هنده‌ک ژ دادوهرین هه‌رئما جه‌زیرئ ل ئه‌حکامین ئایینی و فیه‌قی بۆ ئیکلاکرن سکا‌لایان، ل هنده‌ک بوارین دیژئ د ده‌سته‌ه‌ل بوون، مینا بیاقئ گوتاریبزیی و وه‌عزیزیبی.

دادوهرین هه‌رئما جه‌زیرئ ل چه‌رخئ شه‌شئ کوچی/ دوو‌زدئ زایینی مه‌رج نینه هه‌ر ئیکئ ل باژیری خوه‌یی

- الکامل فی التاریخ، ط4، راجعه وصححه محمد یوسف الدقاق، دار الکتب العلمیه، (بیروت: 2003)
ابن منقذ: مؤید الدوله أبو المظفر أسامة بن مرشد الشیزری (ت: 584هـ/1188م)
کتاب الاعتبار، حرره: فیلیب حتی، مکتبه الثقافه الدینیة، (القاهرة: دت)
الاسنوی: جمال الدین عبدالرحیم طبقات الشافعیة، تحقیق: کمال یوسف الحوت، دار الکتب العلمیه، (بیروت: 1987)
ابن جبیر: محمد بن احمد الکنانی (ت: 614هـ/1217م) رحلة ابن جبیر، دار بیروت، (بیروت: 1984)
أبو حنیفة الدینوری: احمد بن داود (ت: 282هـ/895م) الاخبار الطوال، تحقیق: عمر فاروق الطباع، دار الارقم بن ابی الارقم، (بیروت: 1995)
ابن حوقل: ابی القاسم النصیبی (ت: 367هـ/978م) صورة الأرض، دار مکتبه الحیاة، (بیروت: 1992)
ابن خلکان: ابی العباس شمس الدین احمد بن محمد بن ابی بکر (ت: 681هـ/1283م) وفيات الاعیان وانباء أبناء الزمان، تحقیق: احسان عباس، دار صادر، (بیروت: 1968)
الذهبی: محمد بن احمد بن عثمان (ت: 748هـ/1348م) تاریخ الإسلام ووفیات المشاهیر والاعلام، تحقیق: بشار عواد معروف، دار الغرب الإسلامی، (بیروت: 2003)
سیر اعلام النبلاء، تحقیق: شعیب الارناؤوط و محمد نعیم العرقسوسی، ط11، ج20، مؤسسة الرسالہ، (بیروت: 1996)
المختصر المحتاج الیه من تاریخ ابن الدبیثی، ط2، تحقیق: مصطفی عبدالقادر عطا، دار الکتب العلمیه، (بیروت: 2004)
ابن رجب: عبدالرحمن ابن احمد (ت: 795هـ/1393م) الذیل علی طبقات الحنابلة، تحقیق: عبدالرحمن بن سلیمان العثیمین، مکتبه العبیکان، (الریاض: 2005)
ابن الساعی: علی بن اجب (ت: 674هـ/1276م)
- الجامع المختصر فی عنوان التواریخ وعیون السیر، ج9، تعلیق: مصطفی جواد، المطبعة السریانیة الکاثولیکیة، (بغداد: 1934)
السبکی: ابی نصر عبدالوهاب بن علی بن عبدالکافی (ت: 771هـ/1370م) طبقات الشافعیة الکبری، تحقیق: محمود محمد الطناحی و عبدالفتاح محمد الحلو، هجر للطباعة والنشر، (القاهرة: 1992)
ابن سعید الاندلسی: أبو الحسن موسی (ت: 685هـ/1286م) الغصون الیانة فی محاسن شعراء المائة السابعة، ط4، تحقیق: إبراهیم الیباری، دار المعارف، (القاهرة: 1990)
نشوة الطرب فی تاریخ جاهلیة العرب، تحقیق: نصرت عبدالرحمن، مکتبه الأقصى، (عمان: 1982)
السمعانی: ابی سعد عبدالکریم بن محمد بن منصور التمیمی (ت: 562هـ/1166م) الانساب، تقدیم وتعلیق: عبدالله عمر البارودی، دار الجنان، (بیروت: 1988)
ابن شداد: عزالدین محمد بن علی بن إبراهیم (ت: 684هـ/1285م) الاعلاق الخطیره فی ذکر امرأ الشام والجزیره، ج3، القسم الأول، تحقیق: یحیی عبارة، منشورات وزارة الثقافه والإرشاد القومي، (دمشق: 1978)
ابن الشعار الموصلی: کمال الدین ابی البرکات المبارک (ت: 654هـ/1256م) قلائد الجمال فی فرائد شعراء هذا الزمان، تحقیق: کامل سلمان الجبوری، دار الکتب العلمیه، (بیروت: 2005)
الصفدی: صلاح الدین خلیل بن ایبک (ت: 764هـ/1363م) الوافی بالوفیات، تحقیق: احمد الارناؤوط و ترکی مصطفی، دار احیاء التراث العربی، (بیروت: 2000)
الاصفهانی: عمادالدین محمد بن محمد (ت: 597هـ/1200م)

- البرق الشامی، تحقیق: فالح حسین، مؤسسة عبدالحمید شومان، (عمان: 1987)
- خريدة القصر وجريدة العصر، قسم شعراء الشام، ج2، تحقیق: شکري فيصل، المطبعة الهاشمية، (دمشق: 1959)
- الفتح القسي في الفتح القدسي، دار المنار، (القاهرة: 2004)
- ابن العماد الحنبلي: عبدالحی بن احمد بن محمد العکبري (ت: 1089هـ/1678م)
- شذرات الذهب في اخبار من ذهب، تحقیق: محمود الارناؤوط، دار ابن کثیر، (دمشق: 1989)
- الفارقي: احمد بن يوسف بن علي ابن الأزرق (ت: بعد 577هـ/1186م)
- تاریخ میافارقین، تحقیق: کریم فاروق الخولي و يوسف بالوکن، نوبهار، (إسطنبول: 2014)
- ابن الفوطي: کمال الدين أبو الفضل عبدالرزاق بن احمد (ت: 723هـ/1323م)
- مجمع الاداب في معجم الألقاب، تحقیق: محمد الکاظم، مؤسسة الطباعة والنشر لوزارة الثقافة، (طهران: 1995)
- ابن القلانسي: أبو يعلى حمزة بن اسد بن علي بن محمد التميمي (ت: 555هـ/1160م)
- تاریخ دمشق، تحقیق: سهيل زکار، دار حسان، (دمشق: 1983)
- ابن کثیر: عماد الدين إسماعيل بن کثیرالدمشقي (ت: 774هـ/1373م)
- البداية والنهاية، خرج احاديثه: محمد بيومي واخرون، مكتبة الايمان، (القاهرة: د.ت)
- ابن اللمش: ابي حفص عمر بن الخضر (ت: 640هـ/1243م)
- تاریخ دنيسر، ط2، تحقیق: إبراهيم صالح، دار البشائر، (دمشق: 1992)
- الماوردي: ابي الحسن علي بن محمد بن حبيب (ت: 450هـ/1058م)
- الاحكام السلطانية والولايات الدينية، تحقیق: احمد مبارك البغدادي، دار ابن قتيبة، (الكويت: 1989)
- المسعودي: ابي الحسن علي بن الحسين بن علي (ت: 346هـ/958م)
- مروج الذهب ومعادن الجوهر، اعتنى بها: يوسف البقاعي، دار احياء التراث العربي، (بيروت: د.ت)
- المقدسي: ابي عبدالله محمد بن احمد بن ابي بكر (ت: 380هـ/990م)
- احسن التقاسيم في معرفة الأقاليم، تعليق: محمد امين الضناوي، دار الكتب العلمية، (بيروت: 2003)
- المنذري: زكي الدين أبو محمد عبدالعظيم بن عبدالقوي (ت: 656هـ/1258م)
- التكملة لوفيات النقلة، ط3، تحقیق: بشار عواد معروف، مؤسسة الرسالة، (بيروت: 1984)
- ياقوت الحموي: شهاب الدين ابي عبدالله ياقوت بن عبد الله (ت: 626هـ/1229م)
- معجم البلدان، دار احياء التراث العربي، (بيروت: 1979)
- اليونيني: قطب الدين موسى بن محمد (701هـ/1301م)
- ذيل مرآة الزمان، مج1، دائرة المعارف العثمانية، (حيدر اباد الدکن: 1954)
- ليقته گهر:
- امين: احمد
- ظهر الإسلام، دار الكتاب العربي، (بيروت: 2008).
- خليل: عمادالدين
- الامارات الارتقية في الجزيرة والشام (465-812هـ/1072-1409م)، مؤسسة الرسالة، (بيروت: 1980)
- بنگلی، سپهان حسن علي
- حصن كيفا؛ دراسة في تاريخها السياسي والحضاري (1200-1300م)، دار سپيريز، (دهوك: 2005)
- ماجد: عبدالمنعم
- تاریخ الحضارة الإسلامية في العصور الوسطى، ط4، مكتبة الانجلوالمصرية، (القاهرة: 1978)
- الهسنياني: موسي مصطفى
- سنجار؛ دراسة في تاريخها السياسي والحضاري (521-600هـ/1127-1261م)، دار سپيريز، (دهوك: 2005)

گوفارا:

- معروف: ضیاء یوسف
الاعلام المنسوبون لمدينة شهرزور (230-883هـ/941-
1478م)، مجلة التراث العلمي العربي لجامعة
بغداد، العدد 2، 2014.
- احمد: عبدالجبار حامد
أبناء الشهرزوري ودورهم السياسي والقضائي والعلمي في
القرن السادس الهجري/ الثاني عشر الميلادي،
مجلة اداب الرافيدين لجامعة الموصل، العدد 18،
يناير 1988.
- حسن: درويش يوسف
مدينة دنيسر عبر التاريخ الإسلامي (534-736هـ/
1139-1335م)، مجلة العلوم الإنسانية لجامعة
زاخو، مجلد 5، عدد 1، اذار 2017

الخلاصة

يتصدى هذا البحث عن وظيفة القضاء في مدن بلاد الجزيرة وأشهر قضاتها الذين شغلوا هذا المنصب خلال القرن السادس الهجري/ الثاني عشر الميلادي، ولا شك بان هذه المنطقة قد حظيت بعناية كبيرة من البلدانيين والمؤرخين المسلمين في مختلف مراحل تاريخها الإسلامي وكان الجانب الجغرافي كان أبرزها، ويظهر هذا الاهتمام البالغ لما فيها من مدن تاريخية عريقة مثل الموصل وسنجار وماردين و الرها وحران... الخ، وأصبحت هذه المدن في القرن (6هـ/ 12م) من اهم الحواضر العلمية في المشرق الإسلامي، حيث وجد فيها جميع المؤسسات العلمية من مدارس وجوامع و ربط... الخ، وبسبب ذلك صارت هذه المدن قبلة للعلماء والشيوخ وطلاب العلم، كما نبغ في هذا البلاد الكثير من الاسر العلمية التي تولت زمام العلم و تصدوا لادارة الوظائف المهمة مثل مؤسسة القضاء وغيرها.

ولما كانت وظيفة القضاء في الإسلام تحتاج الى شخصيات قديرة متمسكة بالعلم والشريعة متعمقة لاصول العقيدة وقادرة على الانتفاع بها، ومن هذا القبيل ال الشهرزوري في الموصل و ال نباتة في ميفارقين، فضلا عن علماء اخرين تولوا القضاء في المدن الجزرية خلال تلك المدة.

والهدف من هذا البحث هو الوقوف على وظيفة القضاء في بلاد الجزيرة، التي تعتبر من الاركاب الإدارية الهامة لدى جميع الدول والامارات القائمة في المنطقة، كذلك ابراز دور الاسر العلمية في هذه المؤسسة، والوقوف عند الافراد و رصد ظهورهم القضائي بغض النظر عن اذا كان اصلهم من مدن الجزيرة او خارجها.

الكلمات الرئيسية: (إقليم الجزيرة، القضاة، الوظيفة، عالم).

**THE JUDGES OF THE ALJAZEERA REGION IN THE SIXTH CENTURY AH/ THE
TWELFTH CENTURY AD**

JEHAT MOHAMMED M.TAHER* and **DARWEESH YOUSIF HASAN****

*Ministry of Education, Kurdistan Region-Iraq

**Dept. of History, College of Humanities, University of Duhok, Kurdistan Region-Iraq

ABSTRACT

The Jazira region is one of the most important regions, which contains cities, towns, and villages of high status. This region was a destination for many scholars and students of science. And the scholars had a prominent impact on many fields of science and administrative functions. The judicial function and work as a judge is one of the important administrative functions that scholars worked on it and used it, because the nature of the judicial work requires the person who deals with it to have an understanding of or connection with religious rulings in order for him to judge the cases and issues that were referred to him according to these provisions. For this reason we see that those who assumed that position had a prominent presence in the religious field, and in the sixth century AH / twelfth century AD many scholars took up the judicial position in the island cities and towns, and there were some families that were prominent in some cities.

The aim of this research is to identify those scholars who worked as judges in the cities, towns and villages of the Jazira region in the sixth century AH / the twelfth century AD, if they were among the scholars who were originally from the Jazira region or were among the people who came to it and worked as judges on a specific area in the previously mentioned region.

KEYWORDS: Al Jazeera region, judges, job, scholar